

Урбаністика: пріоритети та перспективи

У статті розглянуто підходи стосовно дослідження урбанізаційних процесів. Також виявлено, що різноманітність підходів до сутності самого поняття «урбанізація» привела до появи низки урбаністичних концепцій.

Ключові слова: урбанізація, глобалізація, урбаністика, мегаполіс, соціально-економічний розвиток.

В статье рассмотрены подходы к исследованию урбанизационных процессов. Также выявлено, что разнообразие подходов к сути самого понятия «урбанизация» привело к появлению ряда урбанистических концепций.

Ключевые слова: урбанизация, глобализация, урбаністика, мегаполіс, соціально-економічне розвиток.

The article considers approaches to research urbanization processes. Also, found that diversity of approaches to the essence of the concept of «urbanization» has led to a series of urbanistic concepts.

Keywords: urbanization, globalization, urban planning, metropolis, socio-economic development.

Постановка проблеми. Урбанізація у загальному розумінні – це процес збільшення кількості міст, міського населення, а також посилення їхньої ролі в соціально-економічному розвитку регіонів, країн, світу як центрів розміщення продуктивних сил, концентрації ділової активності та соціокультурного простору. За даними Організації Об'єднаних Націй, більша частина населення планети проживає у містах.

Безперечно, такі процеси не могли залишитися без уваги з боку науковців. Паралельно із їхнім оформленням у сталі світові явища – урбанізацію відокремленості набуває й галузь прикладних знань – урбаністика (або геоурбаністика), яка нараховує неповних сто років свого розвитку.

Урбаністика вважається розділом економічної географії, що займається вивченням і комплексним аналізом проблем, пов'язаних із функціонуванням і розвитком міських центрів. Незважаючи на свою молодість як окремої наукової галузі, вона вже пройшла кілька етапів змін парадигм.

Перша парадигма – концепт, що власне призвів до виникнення урбаністики, започаткований традицією розгляду міста як «великого заводу», в якому можна порахувати основні параметри життєдіяльності і, як наслідок, спрогнозувати розвиток і превентивну реакцію на системні проблеми.

Однак практика застосування такої парадигми у великих західних містах призвела до того, що урбаністика в 60–70 роки ХХ століття пережила дві хвилі критики і відповідні зміни методологічних основ, пов'язаних із введенням антипозитивістського принципу «неповної осяжності об'єкта» і принципу переведення частини елементів складного об'єкта в розряд автономних суб'єктів.

На даному етапі урбаністика потребує нових концепцій, пов'язаних із прискоренням урбанізації під впливом потужних факторів загальносвітового масштабу, детермінантою яких є економічна глобалізація.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні та методологічні аспекти урбанізації розкриті в працях таких вчених, як М.Я. Мижега, В.П. Нагірна, Ю.І. Пітюренко, Г.В. Йоффе, Н.І. Блажко, Ф.Д. Заставний, О.І. Шаблій, Д.М. Стеченко, Т.Б. Заставацький, Л.М. Корецький, В.М. Кубішович, Г.М. Лаппо [4], Г.Г. Старостенко [5], М.І. Фащевський, Л.Т. Шевчук та ін. Найбільш інтенсивно вивчення процесів урбанізації, окремих міських поселень та їхніх систем припало на другу половину – кінець ХХ ст., що стало наслідком активізації процесів урбанізації та зростання ролі міст як основних форм розселення і соціально-економічних центрів.

Проте і до сьогодні внаслідок посилення впливу урбанізації на соціально-економічний розвиток країни та її регіонів зокрема ці питання залишаються актуальними, що зумовлює необхідність подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Мета статті – розглянути підходи стосовно дослідження урбанізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Світовий процес урбанізації розпочався в Європі, саме там уперше почали формуватися міста завдяки концентрації засобів виробництва та великої промисловості. Становлення урбанізації почалося на перехресті ХVІІІ–ХІХ ст., коли міста в Західній Європі зосереджували найважливіші засоби виробництва, створювали додану вартість та займали ключові позиції у світовій економіці.

Уже сьогодні в багатьох країнах світу, особливо економічно розвинених, питома вага міського населення досягає 85–90% і більше в загальній його чисельності. За прогнозами Комісії ООН по народонаселенню, на початку ХХІ ст. у містах буде мешкати не менше 51% усього населення земної кулі, тоді як у 1970 році частка міського населення становила 38,6%. З'являються і зростають багатомільйонні міста-мегаполіси (Нью-Йорк, Лондон, Токіо та ін.), збільшується їхня кількість, розміри та проблеми [6].

Урбанізація досягла всеохоплюючого рівня, спричинила зростання «немов на дріжджах» мегаполісів, в яких концентрується ділова активність регіонів [1]. Крім того, у глобалізаційних процесах урбанізація набуває нових ознак. Цілий ряд міст перетворюється на категорію надпотужних, по відношенню до яких закріпилась поняття «світові», «глобальні» міста. Вони задають тон не тільки розвитку своїх регіонів і країн, а й відіграють зростаючу роль у вирішенні глобальних проблем людства, у діалозі культур та цивілізацій.

Великі міста виступають не тільки адміністративно-територіальною одиницею державного устрою, а й самостійними суб'єктами економічної та соціальної глобальної конкуренції.

На фоні різновекторного впливу глобалізації і регіоналізації трансформаційні реформи нині випробовують на міцність кожну країну та її каркасні територіальні одиниці – мегаполіси.

Нову концепцію для урбаністики, зокрема, запропонував П. Кругман. Для пояснення причин прискореної урбанізації у розвитку «нової економічної географії» він використовує поняття ефекту масштабу: перенаселені райони більш привабливі для людей в економічному плані, оскільки надають ширший вибір товарів та послуг. Фірми також схильні концентрувати виробництво в густонаселених точках, бо через збільшення локального ринку збуту і зниження транспортних витрат виграють на масштабах. Як результат – заробітна плата жителів мегаполіса підвищується, що прискорює подальшу міграцію з навколишніх територій.

Аналогічні закони діють на національних та глобальних рівнях. Одним із результатів досліджень П. Кругмана є висновок, що закриті від зовнішнього світу економіки більш схильні до централізації продуктивних сил і перенаселення міст. Відкриті ж для зовнішньої торгівлі країни менше страждають від негативних наслідків урбанізації, оскільки їхнім ринком збуту стає увесь світ.

Кінцевим результатом урбанізації є поділ регіонів на густонаселене «ядро» і менш розвинуту «периферію». Модель «ядро–периферія» виявилася особливо дієвою у ХХ ст. унаслідок суттєвого зниження транспортних витрат, що підвищило мобільність населення у напрямі міст, куди стікалися капітали і професіонали [1].

Аналізуючи глобальний формат сучасної урбанізації, фахівці Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) характеризують його як «урбаністичний парадокс», що є викликом для економіки й сталого розвитку на національному та глобальному рівні [2].

За даними цієї організації, станом ще на 2006 рік більш ніж половина (53 відсотки) населення країн – членів ОЕСР проживала переважно у міських районах. У цих країнах нараховувалося 78 мегаполісів із населенням 1,5 і більше мільйонів людей, в яких сконцентрована значна частка економічної діяльності. Так, на частку Будапешта, Сеула, Копенгагена, Дубліна, Гельсінкі, Рандстада (Голландія) та Брюсселя припадала майже половина ВВП відповідних країн, а на частку Осло, Окленда, Праги, Лондона, Стокгольма, Токіо і Парижа – близько третини. Більш вагомою тенденцією є те, що в країнах ОЕСР у більшості мегаполісів спостерігається вищий, ніж у середньому по країні, ВВП на душу населення (у 66 з 78 мегаполісів), а також вища продуктивність праці (у 65 з 78 мегаполісів). У багатьох з них темпи зростання вищі, ніж у відповідних країнах у цілому [2].

Переваги потужних міських агломерацій з погляду більш високих обсягів виробництва у розрахунку на душу населення та інших економічних показників пояснюються рядом факторів.

Передусім агломераційна економіка сприяє тому, що у великих мегаполісах відкриваються глобальні та регіональні штаб–квартири корпорацій. Також вона забезпечує бізнесу

більш широкий вибір з погляду ресурсів і створює умови для концентрації інфраструктури та спеціалізованих ділових послуг. Значення агломераційного ефекту підтверджується позитивною кореляцією між розміром та доходами мегаполісів, особливо в тих випадках, коли в них концентрується більш ніж 20% національного ВВП.

Як правило, до переваг мегаполісів відноситься спеціалізація та диверсифікація. Спеціалізація найбільше спостерігається у тих сферах діяльності, що характеризуються високою доданою вартістю (завдяки спрощенню доступу до інформації та знанням). Сприятливим фактором, що обумовлює більш високу ефективність мегаполісів, успішно поєднуючи в собі різні економічні сектори, є також концентрація в мегаполісах науково–дослідної та дослідно–конструкторської діяльності та їхня здатність генерувати інновації (в країнах ОЕСР більш ніж 81% патентів припадає на заявників, що мешкають у містах) [2].

Мегаполіси виграють і з погляду фізичного й людського капіталу. У більшості мегаполісів рівень кваліфікації персоналу вищий, аніж у середньому по країні, більш раціональною є й демографічна структура населення. В них також зосереджений значний фізичний капітал (обладнання, що належить компаніям, будівлі, інфраструктурні об'єкти), більш розвинута транспортна і телекомунікаційна інфраструктура.

Разом із тим не варто переоцінювати можливості зростання, що існують у мегаполісах. Слова «мегаполіс» та «успіх» – не завжди синоніми. Так, окремі мегаполіси відстають від середніх загальнонаціональних показників, наприклад Берлін (Німеччина), Фукуока (Японія), Лілль (Франція), Неаполь (Італія), Пітсбург (США). Більше того, щодо багатьох мегаполісів можна сказати, що з погляду обсягів виробництва, продуктивності праці та рівня зайнятості їхні показники насправді не так значно відрізняються від середніх по країні.

Що стосується інноваційного потенціалу великих міст, то тут також потрібно дотримуватися обережності в оцінках: дійсно, зазвичай патенти реєструються у великих містах, але розробки, що лежать в їхній основі, можуть створюватися в науково–дослідних центрах і в інших регіонах.

Іншим викликом стрімкої урбанізації є те, що мегаполіси стають великими та стійкими осередками безробіття. Так, за даними ОЕСР, у кожному третьому з 78 мегаполісів її рівень перевищує середній по відповідній країні.

Крім того, як це не дивно, мегаполіси часто мають нижчий рівень економічної активності в порівнянні із іншими регіонами. Наприклад, по досліджуваних у країнах ОЕСР мегаполісах у 2003 році він становив 44,3% проти 49,7% і 44,5% у напівміських та сільських районах, відповідно [2].

У більшості країн ОЕСР бідність й соціальна виключеність стали типовими явищами міського життя, причому це стосується не тільки менш успішних мегаполісів (як, приміром, Мехіко), а й міст, де відбувалася широкомасштабна реструктуризація промисловості (Роттердам, Лілль, Детройт), а також передмістя окремих найбагатших мегаполісів (Па–

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

риж, Лондон). Одна з найменш захищених груп населення мегаполісів – іммігранти та їхні нащадки, які найчастіше концентруються у великих містах. У багатьох з них не вистає професійної кваліфікації, але навіть і для тих, хто достатньо кваліфікований, інтегруватися в економічну систему аж ніяк не просто. Тож соціально–економічна нерівність і поляризація – вада, загальна для всіх мегаполісів.

Бідність й соціальна виключеність обертаються для суспільства серйозними витратами, в тому числі високим рівнем злочинності (у містах, досліджуваних ОЕСР, він у середньому на 30% вищий від національного рівня), а також досить значною просторовою поляризацією (в десяти аналізованих ОЕСР країнах від 7 до 25% населення проживає у неблагополучних районах, що становить до 10% населення відповідної країни). Мешканці таких кварталів часто обмежені у доступі до інфраструктури та послуг. Інвестиції у розрахунку на душу населення тут нижчі, аніж у більш розвинутих районах [2].

Крім того, розглядаючи урбанізацію, необхідно згадати й ряд досить важливих негативних зовнішніх факторів. Насамперед це витрати, пов'язані із перенаселенням та перевантаженням транспортних систем (забруднення повітря та води, високий рівень шуму й деградація озелених територій).

У некерованій урбанізації вбачають одну з причин наростання глобальних техногенних та екологічних проблем. Її включають до переліку основних причин руйнування біосфери та екологічної кризи поряд з такими явищами, як демографічний вибух, збільшення обсягів використання енергії та транспортних засобів, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, екологічно нераціональне господарювання, аварії, катастрофи, військові навчання, випробування та війни.

Процес урбанізації відбувається одночасно з демографічним вибухом населення. Урбанізація населення має об'єктивний характер, оскільки сприяє підвищенню продуктивності діяльності, дозволяє розв'язати багато соціальних, культурно–просвітницьких проблем суспільства. Водночас створення мегаполісів, великих міст та промислових центрів практично повністю знищує в цих регіонах біосферу, перетворюючи її в техносферу. Техносферам міст притаманний великий рівень забруднення компонентів середовища існування.

Такі тенденції виразно помітні не тільки в тих мегаполісах, що почали активно розвиватися нещодавно (наприклад, у Сеулі та Стамбулі), а й у таких «старих» потужних містах, як Париж, Токіо, Лондон та навіть у певних районах Гельсінкі й Стокгольма, хоча ці два міста відрізняються відносно невисокою щільністю населення.

Низька якість інфраструктури також часто зустрічається в мегаполісах, що обумовлено надвисокою вартістю її обслуговування. Це найбільш характерно для районів, в яких сконцентровано соціальне житло, а також для територій, де економічна діяльність є джерелом шумового забруднення та інших небажаних екологічних наслідків.

Крім того, мегаміста можуть стикатися із негативними економічними наслідками агломераційного ефекту. Принцип

«більше – значить багатіше» діє лише до певної межі (близько семи мільйонів жителів), після чого кореляція між розміром мегаполісу та рівнем доходів стає від'ємною. Як показові приклади ОЕСР наводять Сеул, Мехіко, Стамбул та Токіо [2].

Висновки

Урбанізація – це багатогранний процес, що охоплює різноманітні аспекти розвитку міст: демогеографічні, соціально–економічні, етнографічні, геокультурні та ін. Для просторового розвитку урбанізації характерне перетворення мережі міських поселень у системі розселення, диференціація міського простору, залучення нових територій у сферу впливу міст та розширення ареалів урбанізованого середовища [6]. Таким чином, ряд суттєвих політичних, економічних, соціальних та інституційних чинників цивілізаційного масштабу обумовлюють нові явища у світовій урбанізації. Це вимагає змін і у відповідному науковому напрямі – урбаністиці, в розвитку якої слід констатувати новий, змістовно відмінний етап.

Крім самого процесу урбанізації, нова урбаністика починає ідентифікувати такі поняття, як агломераційна економіка, агломераційна рента та диверсифікація, агломераційний ефект та ін. Процеси урбанізації, що прискорюються досить динамічно, підвищують й функціональне значення великих міст – мегаполісів.

Вважаємо, що одним із науково–методологічних пріоритетів нової урбаністики має стати пошук оптимального компромісу на основі виявлення закономірностей та стійких залежностей та між такими складовими розвитку мегаполісів:

- економіка міста, в тому числі її невиробничий сектор;
- міські соціальні процеси та соціально–демографічна структура;
- інфраструктура (виробничо–економічна, ринкова, соціальна);
- просторовий розвиток агломераційного характеру;
- екологія та збереження рекреаційних зон;
- управлінська складова.

Список використаних джерел

1. Корнилюк Р. Нова теорія торгівлі Пола Кругмана [Текст] / Р. Корнилюк. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/poradnyk/108.htm
2. Конкурентоспособность городов в условиях глобальной экономики: территориальные обзоры ОЭСР [Текст] // ОЕСР, 2006 р. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org/bookshop/.
3. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / НАН України. Інститут історії України; Сектор теоретико–методологічних проблем історичної регіоналістики. – К.: Інститут історії України, 2011. – 306 с.
4. Фащевский Н. И. Эволюция взаимосвязей урбанизации и миграции населения. Миграция и урбанизация населения / Фащевский Н.И., Старостенко А.Г., Немченко М.П. // АН Украины, Ин–т экономики; [Отв. ред. А.У. Хомра, П. Эберхардт]. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 67–74.

5. Михуринская Е.А. Теоретические подходы к исследованию проблем урбанизации территорий / Е.А. Михуринская, Р.А. Мартиросова // Экономический форум. – 2011. – №2 [Электрон. ресурс]. – Доступ до ресурсу: <http://www.nbuiv.gov.ua/pog->

[tal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/22.pdf](http://www.nbuiv.gov.ua/pog-tal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/22.pdf) 6. Заставецький Т.Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства: монографія / Т. Заставецький. – Тернопіль: ВВ ТНПУ, 2005.

В.П. ЯЦЮТА,
к.е.н., доцент, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
А.В. ЯЦЮТА,
к.е.н., заступник голови правління, ПАТ «ВіЕйБі Банк»

Розвиток форм власності та удосконалення фінансових відносин на рівні місцевого господарства

У статті проведено дослідження відповідності існуючих форм власності з порядком формування та використання фондів грошових коштів на рівні місцевого самоврядування і показана можливість їх удосконалення.

Ключові слова: вартість, грошові кошти, власність, фінансові відносини.

В статье проводится исследование соответствия действующих форм собственности и порядка формирования и использования фондов денежных средств на уровне местного самоуправления и показана возможность их усовершенствования.

Ключевые слова: стоимость, денежные средства, собственность, финансовые отношения.

Results of the research of existent forms' of ownership compliance with the order of forming and usage of financial funds at the self-government level are adduced in the article the possibility of their perfection being also shown.

Keywords: cost, money facilities, propert, financial relations.

Постановка проблеми. Більш як двадцять років тому Україна перейшла від адміністративно-командного управління народним господарством до ринкових методів господарювання, що обумовило розвиток різних форм власності і зміну соціально-економічної формації країни. Як відомо, структура власності на засоби виробництва, обумовлює характер економічних відносин в державі. Тому зрозуміло, що зміна структури власності в суспільстві вимагає відповідних змін в формуванні економічних відносин на загальнодержавному та місцевому рівні, при цьому структура власності в регіонах обумовлює особливості цих змін на місцевому рівні.

Прийняття принципово нових рішень в механізмі формування економічних відносин держави вимагає першочергового удосконалення фінансових відносин, бо розвиток ринкової економіки неможливий без суттєвих змін формування і використання фондів грошових коштів, які створюються на загальнодержавному та місцевому рівні. Але серед вітчиз-

няних і зарубіжних вчених та практиків це питання вивчене недостатньо глибоко, тому слід провести аналіз діючої системи формування фондів грошових коштів та визначити напрями подальшого удосконалення фінансових відносин у відповідності до змін форм власності.

Як показує практика, розвиток форм власності на рівні місцевого господарства дійсно вимагає удосконалення фінансових відносин, і насамперед це стосується відносин, які виникають між місцевими органами самоуправління, територіальною громадою та підприємствами різних форм власності, що функціонують на місцевому рівні, бо це впливає на підвищення ефективності їх діяльності, дає можливість побачити фінансові проблеми, які виникають перед ними, покращує координацію дій між різними підрозділами місцевого самоуправління, збільшує можливості в забезпеченні підприємств необхідними фінансовими ресурсами, сприяє більш раціональному їх розподілу, покращує контроль за їх діяльністю, стимулює персонал управління до розробки та реалізації таких заходів, які б сприяли підвищенню капіталізації та прибутковості підприємств місцевого господарства.

У загальнодержавній програмі реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки вказується, що ситуація в житлово-комунальному господарстві продовжує ускладнюватися, відсутні позитивні зміни у становленні ринкових засад господарювання, розвитку конкуренції та залученні приватних інвестицій у підприємства галузі.

Інтегрування України в європейські структури зобов'язує її провести відповідні реформи, особливо це стосується сфери економіки та фінансів.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку країни потребує поглибленого розуміння розвитку форм власності не тільки на державному, а й на місцевому рівні управління. Відповідність порядку формування та використання фондів грошових коштів формам власності на рівні місцевого господарства сприяє підвищенню якості надання житлово-комунальних послуг, які залежать як від обсягу реальних доходів місцевих бюджетів, так і від того, настільки ефективно місцеві